

ZABILJEŽBA O ANDRIJI RAČKOM

Irvin Lukežić
Pedagoški fakultet Rijeka

SAŽETAK

U članku se govori o nekim specifičnostima hrvatskog fin de sièclea u djelima koja tretiraju povijesnu problematiku. Autor se posebno osvrće na ličnost i djelo riječkog povjesničara dr. Andrije Račkog ("Povijest grada Sušaka", "Zabilježbe iz povijesti Gospoštije Grobnik").

1.

Ne, nije riječ o vilinskoj zemlji niti o začaranim šumama gdje gorska vrela šume iz dubine vlažnih gora, kojima rijetki pramenovi magle skrivaju kamenite vrhove. Reski pisak lokomotive budi nevoljne putnike iz bunovnog polusna noći, blijeda lica tupo zure kroz zamagljene prozore kiselih kupea "fijumanskog brzog". Ote se u taj par jedno koli ushićeno toli patriotičko **pletjenje sloves:**

"Zrak i **zadah** morskog odavaju ti, da si stupio na prag primorja a divna ti njegova slika na prvi pogled osvaja dušu. Duboko ti se usadi u srce divni onaj vidik kad ti sa Plasa oko segne neobuzdano u daljine. Među gorama zablisne sjajan trak, koji ti dušom potrese - to je more! Veličanstvo te njegovo obuhvaća neodoljivom snagom, a njegova te ljepota uznese u ponosnoj misli: To je domovina! Među sivim stijenjem i tvrdim liticama **uvalila se** je nebeska modrina sinje Adrije, uzduž kamenite obale rađaju se bijele kućice, a duboko pod tobom plove tihom pučinom bijela jedra prema dalekom rubu, gdje se iza otoka modrina morska slijeva s nebeskim plavetnilom."

Isto to **More s Plasa** (ogromna panoramna slika Klementa Crnčića i učenika mu Ljube Babića) oduševilo je posjetitelje zagrebačkog Umjetničkog paviljona godine 1910. - bio je to značajan događaj u kulturnom životu grada.

Neoromantičarski senzibilitet **fin de sièclea** traje u svijesti naših literata (i inih umjetnika)

1 Dragutin Hirc; Prirodni zemljopis Hrvatske knj. I, Lice naše domovine, Zagreb 1905. str.5

gotovo do naših dana. Zabilježbe, putopisi, crtice mjestopisno-povijesne bijahu u suštini bedekerska proza s tezom - korijeni njeni sežu sve do vremena kad se u Hrvatskoj, kako bi rekao A. Barac, "naročito gajila historija". Zadatak ovog žanra - pisanje o povijesti mora postati ključni element ideološke, odnosno političke borbe naše inteligencije: povjesnica je ta krasna ali krvava, naših pradjedova; diskurs je tu još posve u duhu ilirizma - literatura ova izrasta poput čempresa na groblju pređa a kult mrtvih lebdí u svakom pejzažu. Zov ove trublje možda i ne želi toliko probuditi zaspale mase u narodu, koliko poučiti i odgajati - prst koji se podiže, prst je prosvjetitelja koji didaktizira. A podiže se nota bene za Khuenovog banovanja. Što je rezultat? Kontaminacija pejzaža i prošlosti u rezultatu daje romantičnost² kao temeljnu (i jedinu) estetsku kategoriju. I obilje epiteta: milovodno Zagorje, plemenita Slavonija, plodni Srijem, ubava Fruška gora, junačka i kršna Lika, veličanstvena Boka, kobni Kras, staroslavni Knin.. Dubrovnik postaje "ženica hrvatske knjige" a Slunj "vjerni stražar negdašnjeg Korduna" (Hirc). Takva sentimentalna literarna veduta danas nas svojim patetičnim stilom nagoni na smijeh a siroti pisac mislio je sasvim ozbiljno: "...I duša ti hrli prama Lošinju i Cresu, hrli u zavičaj 'lijepo mažuranke i sitnog bosiljka', oko kruži krševitim primorjem i bijelim mjestima, dok se zaustavi na kamenom Senju. Tu se već potresa gvozdeni Velebit, zamahnuv svojim golemim vrhovima (sic!) u oblačne visine, gdje suri orao svoje timor gnijezdo vije."³ Strasti što stvarahu ove kabinetske fantazmagorije posebno su se rasplajivale pri pogledu na koju drevnu gradinu ili dvorac - simbol stoljetnog našeg nacionalnog otpora⁴ u vremenima velikih, opasnih i krvavih meteža, za junačkih banova, slavni velikaša i kraljeva. Poezija razvalina obično je obogaćena pastoralnim ugodajima što zanose na Nazorove verse: "Sveta tišina na okolo vlada, a tek čuješ tuj i tamo pjesmu pastira, koji čuva svoje stado. A kad suton prekrije zamlju - vlada tajinstveni mir, tek čuješ čvrčka, da čvrči svoju pjesmu. On je veseo."⁵ Idilične klepke i blejanje stada, ljupki kampanili, vaporeti u lazurnom zaljevu. Blagi sutonji povjetarac otpuhnuo je te mjesečarske vizije nekoliko svjetlosnih godina od lijepo naše stvarnosti - tužne naše gradine bijahu u toj stvarnosti in statu miserabile.

I "med zidinama starog trsatskog kaštela raslo bi šikarje, korov i bujad razne vrste, da pruži zaklon zmijama, gušterima i parcovima"⁶ da se nije Anno Domini 1826. desilo nešto nesvakidašnje. Dojahao je te godine na svom ponositom vrancu, zveckajući ostrugama, evropski grand seigneur, maršal i vojni zapovjednik, grof Laval Nugent - novi vlasnik kaštela. Pojava ovog viteza ulijeva strahopoštovanje (nabrajanje svih kreposti, titula i zasluga ovog časnog muža zahtijevalo bi nekoliko tabaka papira i mnogo tinte): rimski knez reda željezne krune I razreda, tajni savjetnik i feldmaršallajtnant križa sicilskog, sardinskog i hanoverskog; magnat Ugarske, zemaljski gospodar Kranjske (Herr und Landstand), nosilac ruskog viteškog križa, grof/lord od Delvina i muž slavne Ivane Riario Sforza (njen djed bio je Ksaver Saski, rođeni sin poljskog kralja Augusta III i nadvojvotkinje Josipe, kćeri cara Josipa I). Dobri grof Laval Nogent le Roiron, čiji preci se zaogrću hermelinom i samurovinom u beskrajnom genealoškom nizu famoznog Gotha-almanaha izravni je potomak vođe desetog odjeljenja u doba križarske vojne kod Antiohije Rotharna II čija je kći

- 2 "Divna li je na svom tečaju rieka Una, kad se u romantičnom kraju kroz klisure probija i čini mnoge manje i veće otoke (...). Od Unskih ponajviše strmih obala razmakla se na obje strane zemlja osobite prirodne ljepote i puna romantičnosti pak se tuj pomalja gradina za gradinom i još danas odzvanja po brdih i lugovih junačka pjesma o borbi braće koja su međusobno kroz viekove kvarila" (R. Lopašić, Bihać i bihaćka krajina, Zagreb MH 1890. str 4); "Gradovi i samostani opisani u ovoj knjizi, pripadaju krasnom i romantičnom kraju; koji je negda činio dio goleme državine Frankopana i Zrinskih naš ubavi Vinodol" (E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol MH Zagreb 1923. str. 1), "Okolica je Liča uz svoju krasnu romantiku i lijepo vidike također zanimljiva s bujne planinske flore" (isto str. 54), "...sa razvalina se ledeničkih pruža dosta lijep pogled na okolicu, na more i na golemi krš, u čemu imade mnogo romantike i veličine prirode." (isto str. 268) etc.
- 3 Hirc, op. cit. str. 5
- 4 "Sive i stare zidine gradske imadu osobito prema Uni prkosnu i ratobornu spodobu." (Lopašić, op. cit. str. 32), "Otkad je tvrdi Bihać kao suri orao nad hladnom Unom svoja krila razapeo. Podignuti su još u davna vremena oko njega po krajinskih brdih i glavica poput jata sivih sokolova mnogi gradovi i gradići." (isto str. 199); Laszowski za Hreljin: "...to je bio nekoć branik varoši hreljinske, a danas leglo guštera i zmija" (op. cit. str. 153) itd.
- 5 Laszowski, op. cit. str. 155; "Tu se ovo na krajnjem kutu zaliva raskrtilo grad Bakar. Položen je amfiteatralno, a kad zasvijetle svjetla podnoć ovo ti pravog Betlehema!" (isto str. 118)
- 6 Rački, Povijest grada Sušaka, Sušak 1929. str. 166.

bila Margareta, kraljica sicilska a sin Rothron III junački pade na polju časti u trećoj križarskoj vojni kod Acra (padaju Nugenti od Antiohije do Budima, od Gibraltara do Mainz; serije oglednih junačkih smrti). Slavni ovaj grof je 1813. na čelu slunjskog batajona kod Jelšana s eskadronom konjanika i četiri topa razbio mnogo nadmoćniju francusku vojsku potjeravši je sve do Postojne, Prevalda i dalje ča prema Trstu i Gorici. Grof je, međutim, unatoč sjajnom pedigreu umro sasvim prozaično 1862. u ladanjskoj hladovini bosiljevačkih kestenova, okružen betonskim eklektičkim neogotičkim tornjićima i plehnatim zmajevima. Njegov sin Artur, c.k. komornik i natporučnik II banatskog pograničkog puka, virilni član hrvatskog sabora, posjednik četrnaest imanja - pobrinuo se da potpuno spiska očevinu. Posjedovao je, međutim, neobičnu strast: volio je slike i kipove koje manijakalno sabirao u ogromnim količinama (poput D'Annuzia) - njegovi dvorci zato su i nestajali u dražbenom bubnju. Njegovom smrću utrnula je loza slavni Nugenta (potomaka nije imao) i svi su vrtovi ostali pretrpani čudnim stanovnicima: lijevani zmaj, bezruki Ganimed, sadreni Saturn kojem nedostaju neke česti glave, krnja Junona, trup neke rimske carice, poprse rimskog tribuna bez nosa, fragmentarni Herkul, Germanici, Vespazijani i Terpsihore. Tužna povorka gipsanih invalida. Još i danas lutaju takve bezglave Dijane u društvu lovačkih Kerbera kojima nedostaju vitalni dijelovi u sjenovitim parkovima pod aristokratskom mjesečinom opatiskih vila dok se u tišini čuje samotna slavujeva pjesma:

"O Mediterrâneo, doce, sena mistero nenbun clássico um
(mar pra bater
De encontro a esplanados olhodos de jardins próximos por
(estatuas brancas!"⁷

2.

"Kroz vijekove pere gradinu kiša, trese njome oluja i naša hladna bura, sijevaju oko nje munje i treskaju gromovi, no ona stoji nepomična i čvrsta kao živi svjedok prošlih dana".⁸ Trsatska gradina kako je vidi Andrija Rački. Sasvim u duhu vremena. Od Kukuljevića do Ljubića i Mažića tako se piše; od Quiquereza do Ivekovića tako se (ili slično) slika.

Još u gimnaziji, slušajući profesora Julija Jankovića Rački je zavolio povijest. Završivši senjsku bogosloviju i budući imenovan župnikom na Trsatu (gdje je i ostao čitavih 55 godina sve do smrti 1957!) - Rački je postao pasionirani povijesničar *amateur*: strpljivo je i s mnogo žara pisao svoje feljtone o povijesti Sušaka, publicirajući ih u ondašnjoj štampi. Tog mirnog i višestrano usmjerenog čovjeka (osnovao je Trsatsku glazbu 1906.g.) nisu baš dodirivali vjetrovi ambicije. Tašte lovorike niti je tražio niti je dobio. Radio je, kako bi se reklo, za svoj gušt.

Njegove "sitnice iz života pređa" najčešće su intonirane polarizacijom u kojoj se osjeća

7 "Sredozemno more, blago, bez ikakve tajne, klasično, stvoreno
(da dotičeš

esplanade što ih gledaju bijeli kipovi iz obližnjih perivoja!" Fernando Pessoa, Ode marítima (Pomorska pjesan), Dvije poeme Alvara de Campos, Logos, Split 1982. str. 38-9

8 Rački, op. cit. str. 163

autorovo emotivno opredjeljenje - s jedne strane su čestiti, dobrodušni, ubogi kmetovi/seljaci ("rob i parija") a s druge njihovi gospodari, spahije i izrabljivači. Izrazito negativan elemenat su i Turci koji su svrstani u kategoriju "divjih Azijata". "Ubogi kmet bio je prema svom gospodaru vezan raznim dužnostima i dadžbinama, morao je da šuti i trpi, jer se na njegove jadikovke i nevolje nitko nije osvrtao. Doista se naša svjetina onih vremena može okrstiti: "misera contribuens plebs." ⁹ Istovremeno, život u staro doba se idealizira u mirnu, harmoničnu idilu. "Sigurno je naš svijet živio mirnim životom, a taj idilski mir nije nitko narušavao. Seljak se je trudio u svojem vrtu i vinogradu, timario stoku i time sticao što mu je bilo potrebno za život. Naravno da je živio najčednije; životne su mu prilike bile vrlo povoljne (sic!), a sve je bilo jeftino!" ¹⁰ Čudna je ta kontradikcija (možda je Rački i ne zapaža) u kojoj seljak kojem je dobro ima da trpi i šuti. Zašto? Jer je život (odnosno povijest) dolina suza!¹¹

Rački je ipak dovoljno objektivno tvrdeći da "kad se govori o vjeri i moralu naših predšasnika, najveća većina naših čitatelja pomišlja, da su naši stari bili sami sveci i pobožnjaci; a mi da smo čeljad opaka i iskvarena poput one uoči općeg potopa što je biblija krsti 'generatio mala et perversa'. U društvu, u obiteljima, u crkvi tako se napada naša doba, te bi čovjek, koji prošlosti ne poznaje, mogao zaključiti da nije bilo pod kapom nebeskom gorih ljudi od nas. Ali čemu toliko ozloglašavati naš vijek? Uvijek je med ljudima bilo dobra i zla, a toga će i unaprijed biti. Pa kad bi neko stavio na moralnu tezuju sve dobro i zlo pojedinog vijeka lako bi opazio, da su s te strane sva vremena nekako najednaka (...) velikaši nastupaju doduše za stvar vjere, no im je flirt kvintesenca života (kurz. I.L.)."¹²

Ponekad između redaka proviri moralizator koji glasom s propovjedaonice govori o ispraznostima ovoga svijeta bičujući loše običaje (profesionalna deformacija) ¹³.

Kao obrazovan čovjek svoga vremena Rački će odbaciti legendu o Trsatskoj Gospi govoreći o njoj kao o stranom importu kasnijeg doba. Isto tako neće prihvatiti ni Glaviničevu tvrdnju o glagoljskom natpisu na kapeli sv. Luke: argumentirano će dokazati da taj natpis nije autentičan jer se ne podudara s povijesnom istinom. S druge strane u njega zamijećujemo i izvjesnu nedosljednost u iznošenju podataka ¹⁴ što se djelomično može objasniti ležernijim feljtonističkim tonom njegovih djela (traži se zanimljivo a ne ono egzaktno u problemu). Ponekad će Rački upotrijebiti termine koji su diskutabilni ili pomalo nezgrapni¹⁵; nećemo se svaki put složiti ni s etimološkim izvođenjima (npr. za daču zvanu šulj, šuljevina drži da dolazi od "žuljeti, pritiskati") ali

9 Ibid. str. 64; "Staro doba nije poznavalo jednakosti u ljudskom društvu: ta je donekle postignuta nakon duge, vrlo duge borbe. Velimo donekle, jer ona idealna jednakost i jednakopravnost, koju bi rod ljudski trebao da uživa prema naravnom pravu, nije postignuta a valjda se nit ne da postići. Staro je doba poznavalo uglavnom dvije klase ljudskog društva i to jednu privilegovanu, a drugu nepriviligovanu..." Rački, Zabilježbe iz povijesti gospostije Grobnik, Sušak 1948. str. 59

10 Povijest, op. cit. str. 25

11 "Sirom naše zemlje imade sva sila starih gradova, gradina i kaštela....Oni nam dozivaju u pamet stare zgrade i nezgode našeg naroda, i slavne i neslavne, i radosne i tužne, od kojih naravno prevladaju ove posljednje. Jer naša je prošlost puna suza, boli i jada i pregaranja!" (ibid. str. 162)

12 Ibid. str. 200; Zato u njegovoj "Povijesti" imade i "nešto mračnijih poteza" iz života naših predšasnika.

13 "Tu je šumu (na Orehovici, op. l. L.) pred par godina isjekla sjekira našeg nekulturnog svijeta, koji je time oteo Orehovici najljepši ures, a sebi napunio džepove, da ih u par dana i opet isprazni u vinu i igr!". (ibid. str. 36), Rački je učen i nastup mu je prosvjetiteljski: "...međutim su to bili bitange i nemarnjaci koji uopće nisu voljeli škole nit knjige a nijesu razumjeli od kolike je hasni biti pismen i vaspitan. Čudna i sramotna apatija naših predšasnika za knjigu i nauku! U prvoj polovici prošlog vijeka jedva da imade u nas čovjek, što poznaje pismo (...) čudnovato u Primorju, na pragu vanjskoga kulturnoga svijeta tolika natražnost." (isto. str. 148)

14 "Već godine 1470. počinju provale Turaka (...) Imademo interesantan putopis tih kretanja sastavljen od nekog savremenika. Sedamnaesto mjesto veli se tamo (gdje?) je Hreljin gdje ima oko 100 domova" (str. 36) i t. sl.

15 "...u drugoj pol. XV vijeka udaraju Turci. U to kritičko doba imade i oštrih sukoba med braćom Frankopanima" (str. 108). Kamo sreće da je bilo kritičko! ili "Trsatska je škola naskoro uginula jer se u jednom spisu iz g. 1823. spominje, da je to te godine postojala škola i radila s lijepim uspjehom" (str. 148)

ervanje s etimologijom opće je mjesto naše starije historiografije¹⁶. Rački zastupa danas već zastarjelu tezu o duhovnoj inferiornosti našeg starog glagoljaškog klera. "Naš je stari svećenik bio rđava znanja, jer nije pohađao javnih škola. On se uzgajao uz kojeg seoskog popa, uz koji samostan ili kaptol i tuj osim čitanja, pisanja te crkvenih obreda jedva što naučio. Sva se znanost predavala u staro doba na latinskom jeziku a naš stari svećenik poznavao je samo glagoljicu, te mu je latinska knjiga bila nepristupačna. I tako je ostao ignorant i jedna neznalica (kurz. f.l.)"¹⁷ Danas znamo da to ne odgovara istini.

Najbolje stranice koje nalazimo u Račkog su kratki anegdotski prikazi (o mlinaru Valiću i kaptolu bakarskom napisao je pravu malu novelu) ili koserija o kapelama i njihovoj sudbini¹⁸. Zabiljesne i pokoja poetska iskra: "Preko četiri vijeka počivaju smrtni ostaci Martinovi (M. Frankopan, op. f. l.) u kriпти crkve na Trsatu. Hiljade nogu pobožnih posjetnika gaze nadgrobnu ploču i narušavaju mir što okružuje Martina sred grobne tame. Svjetlo groba su Martinova dobra djela - aere perennioral The grave is darkness, good acts are its lamp"¹⁹.

A lukijernu dr Andrije Račkog još nitko nije upalio!

Literatura

- Hirc Dragutin, "Prirodni zemljopis Hrvatske" knj. I, Lice naše domovine, Zagreb 1905.
 Laszowski Emilij, "Gorski kotar i Vinodol", MH Zagreb 1923.
 Lopašić Radoslav, "Bihać i bihaćka krajina", MH Zagreb 1890.
 Pessoa Fernando, "Dvije poeme Alvares de Campos", Logos Split 1982.
 Rački Andrija, "Povijest grada Sušaka", Sušak 1929.
 Rački Andrija, "Zabilježbe iz povijesti Gospoštije Grobnik", Sušak 1948.
 Sladović Manojlo, "Povest biskupijah senjske i modruške ili krbavske", Trst 1856.

Zusammenfassung

Irvin Lukežić
 Vermerke über Andrija Rački

Im Artikel spricht man über einige Besonderheiten des kroatischen *fin de siècle* in den Werken, die geschichtliche Problematik behandeln. Der Verfasser wendet sich besonders an die Persönlichkeit und das Werk des Historikers von Rijeka Dr. Andrija Rački. (Seine Werke: "Povijest grada Sušaka", "Zabilježbe iz povijesti Gospoštije Grobnik")

- 16 Manojlo Sladović, gimnazijski profesor u Senju upustio se, primjerice, u vrlo smjelo razmatranje o porijeklu imena stare Liburnije: "Stara forma bijaše labrnja od korena l e t. j. lubanja ili glava, glavica, brdo, kano što mnoge visine tiem imenom ozivahu se. Tako veli Strabo: Colapis (K-lba, bregava, sada Kupa) annis qui ex' albo monte (1 t. Trigrav) per Japide (Pokupljani u njega) delabitur...Od ovog imena postane za sprdnju labrnja (allusio) i labrda i labrdan mesto labrnjan = Liburnus sr. Vuka u Rječniku, Grčko ime labrnjanah jeste Encheileae od heilos labrda = labium koj za labrdan - (bolje labrtam) stanuju pak halnakes maulaffen i hoinia maulaffen land (sr. Sijaki i Šokci i Budull o čemu niže) pak Seserasil od Sesarós grinsend...Sve sami izdčvci.", Povest biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, str. 3; za Gacku tvrdi da dolazi od gad!
- 17 Zabilježbe, op. cit. str. 40
- 18 "Na Orehovci, na posjedu g. Anta Bačića bila je također kućna kapela, koja je prije par decenija nestala. Bit će da ju je podigao neki Krtica (de Kertizza) njegov brat Mato Krtica Riječanin, bio je dakovački biskup, bio je poč. prošlog vijeka gospodar onog posjeda, a bio je vrlo bogat čovjek. Od njega je onaj posjed kupio neki Benzan, a za njim neki Steiger. Taj je napustio kapelicu, a oitarnu sliku na kojoj je bio naslikan sv. Josip i sv. Ana, prenio na Grobnik. Na mjestu stare kapelice danas je smočnica moga prijatelja g. Bačića. Habent sua fata capellae!" (Povijest op. cit. str. 137
- 19 Rački je očito volio engleski i nikad ne propušta da ga citira ili pak upotrijebi neku riječ: "...na Rijeci spominju se takvi pučki meetingi u 15. vijeku" (ibid. str. 61); "Svako pak društvo, što ima plemeniti i poštenji cilj, čovjeka oplemenjuje intelektualno i moralno pridiže, odgaja i vaspitava prema engleskoj rečenici: Men like diamonds are to be polished by one another" (str. 315); na drugom mjestu citira cijelu Schillerovu pjesmu "Das Lied von der Glocke" (str. 309-310).